

१. **बालअधिकार भनेको के हो ?**
 - ❖ बालअधिकार भनेको बालबालिकाका लागि प्राप्त हुने विशेष अधिकार हो ।
 - ❖ गर्भदेखि बालक रहुन्जेलसम्म उपभोग गर्न पाउने सबै अधिकारहरू बालअधिकारभित्र पर्दछन् ।
 - ❖ बालअधिकारभित्र नाम र राष्ट्रियताको अधिकार, आमाबाबुसँग बसोबास गर्ने अधिकार, पारिवारिक पुनर्मिलनको अधिकार, बालबालिकाले विचार प्रकट गर्न पाउने अधिकार, शिक्षा, स्वास्थ्यको अधिकार आदि पर्दछन् ।
२. **बालबालिका भन्नाले कसलाई बुझाउँछ ?**
 - ❖ बालबालिका भन्नाले १८ वर्ष उमेर नपुगेका व्यक्तिलाई बुझाउँछ ।
३. **कस्ता व्यक्तिलाई कानूनले असक्षम मानेको छ ?**
 - ❖ दश वर्ष उमेर पूरा नभएको बालबालिका,
 - ❖ कानून बमोजिम १८ वर्षको उमेर पुगेको भएपनि होस ठेगानामा नरहेको कारण आफ्नो हक हित संरक्षण गर्न नसक्ने व्यक्ति ।
४. **कस्ता व्यक्तिलाई कानूनले अर्द्धसक्षम मानेको छ ?**
 - ❖ दश वर्ष पूरा भई अठार वर्ष पूरा नभएको व्यक्ति,
 - ❖ अर्द्धसक्षम व्यक्तिले कानूनको अधीनमा रही जुनसुकै अधिकारको प्रयोग गर्न, दायित्व निर्वाह गर्न तथा कर्तव्य पालना गर्न सक्ने,
 - ❖ अर्द्धसक्षम व्यक्तिले अधिकारको प्रयोग गर्दा संरक्षक वा माथवरको मन्जुरी लिई वा निज मार्फत गराउनु पर्ने,
 - ❖ अर्द्धसक्षम व्यक्तिले कुनै कार्य गराउँदा संरक्षक वा माथवरको रोहवरमा गराउनुपर्ने ।
५. **कस्तो अवस्थामा संरक्षक भएको मानिनेछ ?**
 - ❖ असक्षम वा अर्द्धसक्षम व्यक्तिको हकहित वा संरक्षण गर्न कानूनबमोजिम नियुक्त वा दायित्व भएको व्यक्ति,
 - ❖ संरक्षकले आफ्नो संरक्षणमा रहेको व्यक्तिको पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा, मनोरञ्जन तथा हेरविचारको व्यवस्था निजको सम्पत्ति भए त्यस्तो सम्पत्तिबाट र त्यस्तो सम्पत्ति नभए आफ्नो सम्पत्तिबाट गर्नुपर्ने,
 - ❖ संरक्षकले संरक्षकत्वमा रहेको व्यक्तिको सम्पत्तिको रेखदेख र संरक्षण गर्नुपर्ने,
 - ❖ संरक्षकले आफ्नो संरक्षकत्वमा रहेको व्यक्तिको हक, हितको लागि कुनै व्यक्ति उपर कानूनी कारबाही चलाउन वा निजको प्रतिरक्षा गर्नुपर्ने ।

६. **कस्तो अवस्थामा अदालतले संरक्षकको नियुक्ति गर्न सक्नेछ ?**
 - ❖ कुनै व्यक्ति नाबालकको संरक्षक हुन नचाहेको अवस्थामा संरक्षक नियुक्ति गर्न सम्बन्धित स्थानीय तहको वडा समिति वा सरोकारवालाले निवेदन दिएमा कारण खोली अदालतले संरक्षण नियुक्त गर्न सक्नेछ ।
७. **कस्तो नाबालकको माथवरको हैसियतले काम गर्न सक्नेछन् ?**
 - ❖ कुनै नाबालकको संरक्षक नभएमा, निज अठार वर्ष पूरा नभएसम्म, निजको पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा, हेरविचार तथा सम्पत्तिको संरक्षण गर्नका लागि कुनै व्यक्तिले त्यस्तो नाबालकको माथवरको हैसियतले काम गर्न सक्नेछन्।
८. **कस्तो अवस्थामा अदालतले माथवरको नियुक्ति गर्न सक्छ ?**
 - ❖ संरक्षक नभएमा वा कुनै व्यक्तिले पनि निजको माथवरको रूपमा काम नगरेमा स्थानीय तहको वडा समितिले पेस गरेका व्यक्तिहरूमध्ये उपयुक्त कुनै एक व्यक्तिलाई माथवर नियुक्ति गर्न सक्छ ।
९. **बालबालिकासम्बन्धी छुट्टै कानूनी व्यवस्था किन आवश्यक हुन्छ ?**
 - ❖ बालबालिकाहरू कलिलो उमेरका हुने हुँदा उनीहरूले आफ्नो हित र अहितको विषयमा आफैं निर्णय गर्न सक्तैनन् । निजहरूको हितको विषयमा निर्णय गर्न राज्य तथा अभिभावकको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । त्यसैले बालबालिकाको अधिकारको सम्मान, संरक्षण, प्रवर्द्धन र आवश्यकता परिपूर्ति गरी बालबालिकाको सर्वोत्तम हित कायम गर्न बालबालिकासम्बन्धी छुट्टै कानूनको आवश्यकता हुन्छ ।
१०. **नेपालको संविधानमा बालबालिकाका के कस्ता अधिकारहरू छन् ?**
 - ❖ आफ्नो पहिचानसहित नामाकरण र जन्मदर्ताको हक हुने,
 - ❖ परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालनपोषण, उचित स्याहार, खेलकुद, मनोरञ्जन तथा सर्वाङ्गिय व्यक्तित्व विकासको हक हुने,
 - ❖ प्रारम्भिक बालविकास तथा बालसहभागिताको हक हुने,
 - ❖ कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन नपाइने,
 - ❖ बालविवाह, गैरकानूनी ओसारपोसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्ना नपाइने,
 - ❖ सेना, प्रहरी वा शसस्त्र समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न वा साँस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनका नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न नपाइने,

- ❖ घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन नपाइने,
- ❖ बाल अनुकूल न्यायको हक हुने,
- ❖ असहाय, अनाथ, अपाङ्गता भएका, द्वन्द्वपीडित, विस्थापित एवं जोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने,
- ❖ बालबालिकाको हक अधिकार विपरीतका कार्य कानूनबमोजिम दण्डनीय हुने र त्यस्तो कार्यबाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने,

११. कानूनले बालबालिकालाई के कस्ता अधिकार प्रदान गरेको छ ?

- ❖ प्रत्येक बालबालिकालाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार,
- ❖ प्रत्येक बालबालिकालाई नाम, राष्ट्रियता र पहिचानको अधिकार,
- ❖ कुनै पनि बालिकालाई कुनै पनि आधारमा भेदभाव नगरिने,
- ❖ कुनै पनि बालबालिकालाई निजको इच्छा विपरीत बाबु वा आमाबाट भिन्न वा अलग नगरिने,
- ❖ प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षणबाट उचित हेरचाह, संरक्षण, पालनपोषण र माया प्राप्त गर्ने अधिकार हुने,
- ❖ आफ्नो धारणा बनाउन सक्षम बालबालिकालाई आफूलाई असर पार्ने विषयमा गरिने निर्णयमा सहभागी हुने अधिकार हुने,
- ❖ प्रत्येक बालबालिकालाई कानूनबमोजिम स्वतन्त्र रूपमा कुरा राख्ने, आफ्नो हक, हित र सरोकारको विषयमा सूचना माग्ने र पाउने अधिकार हुने,
- ❖ प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनको लागि बाल क्लब वा संस्था खोल्ने वा शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकार हुने,
- ❖ प्रत्येक बालबालिकालाई गोपनीयताको अधिकार हुने,
- ❖ अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई विशेष संरक्षणको अधिकार हुने,
- ❖ प्रत्येक बालबालिकालाई पोषण तथा स्वास्थ्यको अधिकार हुने,
- ❖ प्रत्येक बालबालिकालाई निजको उमेर र रुचिअनुसार खेलकुद, मनोरञ्जिन तथा सांस्कृतिक अधिकार हुने,
- ❖ प्रत्येक बालबालिकालाई योग्यताप्राप्त शिक्षकबाट गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार हुने,
- ❖ प्रत्येक बालबालिकालाई गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा पाउने अधिकार हुने ।

१२. बालबालिकाप्रति राज्य, सार्वजनिक अधिकारी, परिवार वा संरक्षक र सञ्चार क्षेत्रको दायित्वहरू के के रहेका छन् ?

क. बालबालिकाप्रति राज्यको दायित्व:

- ❖ विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको पालनपोषण, संरक्षण, स्वास्थ्य र शिक्षा लगायतका आधारभूत आवश्यकताको व्यवस्था गर्न राज्यले स्रोत साधनको आधारमा आवश्यक व्यवस्था मिलाउनुपर्ने हुन्छ।

ख. बालबालिकाप्रति संस्था वा सार्वजनिक अधिकारीको दायित्व:

- ❖ बालबालिकासँग सम्बन्धित कार्य गर्ने प्रत्येक निकायका अधिकारीले हरेक काम कारबाही गर्दा बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिकता दिई आवश्यक बालमैत्री प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने,
- ❖ जीवनको जोखिममा भएका बालबालिकालाई तत्काल सहयोग गर्नु सबैको दायित्व हुने,
- ❖ बालबालिकाको वैकल्पिक हेरविचार गर्दा, बालबालिकाको बाबुआमा वा संरक्षकबाट अलग गर्नुपर्दा, बाबुआमाको सम्बन्ध बिच्छेद भई छोराछोरीको हरेचाह र पालनपोषण कसले गर्ने भन्ने निर्णय गर्दा बालबालिकाको उच्चतम हित निर्धारण प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने ।
- ❖ बालबालिका रहने वा सेवा प्रदान गर्ने सांगठनिक र निजी सामाजिक संस्थाले भौतिक संरचना निर्माण वा मर्मत संभार गर्दा बालमैत्री हुने गरी आवश्यक व्यवस्था मिलाउनु पर्ने ।

ग. बालबालिकाप्रति परिवार वा संरक्षकको दायित्व:

- ❖ बालबालिकाको हेरचाह, पालनपोषण र वृत्ति विकासमा बाबु र आमा दुवैको समान दायित्व हुने,
- ❖ बालबालिकालाई हरेचाह, पालनपोषण र संरक्षण गर्नु, शिक्षा, स्वास्थ्य उपचार लगायत व्यक्तित्व विकासको अवसर उपलब्ध गराउनु पर्ने,
- ❖ बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकले विद्यालय जाने उमेरका प्रत्येक बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराई शिक्षा आर्जनको लागि समुचित वातावरण उपलब्ध गराउनु पर्ने,
- ❖ बाबु, आमा परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकले बालबालिकाको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा शारीरिक वा मानसिक विकासमा असर पर्ने गरी श्रममा लगाउन / गराउन हुँदैन,
- ❖ बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकले छ वर्ष उमेर नपुगेका बालबालिकालाई निवास वा अन्य स्थानमा एकलै छोड्न वा एकलै अन्यत्र पठाउन हुँदैन ।

घ. बालबालिकाप्रति सञ्चार क्षेत्रको दायित्वः

- ❖ बाल अधिकारको उल्लङ्घन र बालबालिकाको हित प्रतिकूल नहुने गरी सूचना वा प्रसारण गर्नु सञ्चार क्षेत्रको दायित्व हुनेछ ।

१३. कानूनको विवादमा परेका बालबालिका भनेको के हो ?

कानूनको विवादमा परेका बालबालिका भन्नाले कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकालाई जनाउँछ । यो शब्दले बाल अदालतबाट कसूरजन्य कार्यमा दोषी ठहर भएका बालबालिका समेतलाई जनाउने छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ ।

१४. बाल न्यायसम्बन्धी के कस्ता कानूनी व्यवस्था छन् ?

- ❖ बालबालिकाले गरेको कसूरजन्य कार्यको सुरु कारबाही र किनारा गर्ने कार्य बाल अदालतले गर्नेछ ।
- ❖ बाल अदालतमा जिल्ला न्यायाधीश, समाजसेवी र बालमनोविज्ञ वा बाल विशेषज्ञ रहन्छन् ।
- ❖ बाल अदालतले न्याय सम्पादन गर्ने सिलसिलामा कुनै निर्णय गर्नुअघि बालबालिकाको धारणा, निजको बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकको भनाई राख्ने मौका दिनुपर्छ ।
- ❖ बालबालिकासँग संवाद गर्दा निजले चाहेको भाषामा गर्ने र आवश्यकता अनुसार दोभाषेको सहयोग लिनुपर्छ ।
- ❖ बन्द इजलासबाट मुद्दाको सुनुवाइ गरिनु पर्छ ।
- ❖ मुद्दाको कामकारबाहीको गोपनीयता राख्नुपर्छ ।
- ❖ बालबालिकाको प्रतिरक्षा गर्ने कानून व्यवसायी नियुक्त नभएसम्म मुद्दाको कारबाही र किनारा गर्न हुँदैन ।
- ❖ बालमैत्री वातावरणमा मुद्दाको सुनुवाइ गरिनुपर्छ ।
- ❖ बालबालिका भएको मुद्दा निरन्तर सुनुवाइको आधारमा गरिनुपर्छ ।
- ❖ मुद्दा दायर भएको मितिले १२० दिनभित्र मुद्दाको कारबाही र किनारा गर्नुपर्छ ।

१५. बालबालिकाले कसूरजन्य कार्य गरेको अवस्थामा प्रहरीले नियन्त्रणमा लिँदा के कस्तो कार्यविधि पूरा गर्नुपर्छ ?

- ❖ कसूरजन्य कार्यको सूचना प्राप्त भएमा बालन्यायसम्बन्धी तालिम प्राप्त अनुसन्धान अधिकारीले यथाशीघ्र अनुसन्धान प्रारम्भ गर्नुपर्ने,

- ❖ त्यस्तो बालबालिकालाई नियन्त्रणमा नलिई नहुने देखेमा नियन्त्रणमा लिने,
- ❖ नियन्त्रणमा लिएको बालबालिकालाई नियन्त्रणमा लिनु नपर्ने देखेमा निजको परिवारको सदस्य, संरक्षक वा नातेदारको जिम्मामा लगाउनुपर्ने,
- ❖ बालबालिकालाई नियन्त्रणमा लिएमा सोको जानकारी निजको परिवारको सदस्य, संरक्षक वा निजको नातेदारलाई दिनुपर्ने,
- ❖ बालबालिकालाई नियन्त्रणमा लिँदा बल प्रयोग गर्न नपाइने,
- ❖ नियन्त्रणमा लिएको बालबालिकालाई सम्भव भएसम्म बालमनोविज्ञ वा बालहितसम्बन्धी काम गर्ने व्यक्तिसँग सम्पर्क गराई परामर्श सेवा लिन पाउने,
- ❖ बालबालिकासँग बयान लिने,
- ❖ अदालतको अनुमतिले एक पटकमा पाँच दिनमा नबढ्ने गरी एक्काइस दिनसम्म निगरानी कक्षमा राख्ने सकिने,
- ❖ निगरानी कक्षमा राख्न, अदालतलाई उचित नलागेमा खोजेको बखत उपस्थित गराउने शर्तमा त्यस्तो बालबालिकालाई निजको बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकको जिम्मा लगाई मुद्दाको अनुसन्धान गर्ने आदेश दिन सक्ने ।

१६. बालबालिका भएको मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने सम्बन्धमा के व्यवस्था रहेको छ ?

बालबालिकालाई पुर्पक्षको सिलसिलामा थुनामा राखिने छैन । निजसँग धरौटी वा जमानत पनि मार्गिँदैन । तर निम्न अवस्थामा कसूरजन्य कार्यको अभियोग लागेको बालबालिकालाई कारण खुलाई पुर्पक्षको लागि बाल सुधार गृहमा राख्ना सकिने व्यवस्था रहेको छः-

- ❖ बालबालिकाको जिउज्यान जोखिममा पर्ने, निजद्वारा कसैलाई हानी नोक्सानी पुर्याउने, त्यस्तो बालबालिका भागी जाने वा अन्य कारणले अन्यत्र राख्न उपयुक्त नहुने पर्याप्त आधार भएमा,
- ❖ तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी कैद सजाय गर्नुपर्ने कसूरजन्य कार्यको अभियोग लागेको बालबालिकालाई तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट कसूरदार देखिने भएमा वा कसूरदार हो भन्ने विश्वास गर्ने मनासिब आधार भएमा,
- ❖ माथिका अवस्थामा बाहेक कसूरजन्य कार्यको अभियोग लागेका बालबालिकालाई चाहिएको बखत उपस्थित गराउने शर्तमा बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षक वा निजहरू नभए बालबालिकाको हकहितको संरक्षण गर्ने संस्था वा व्यक्तिको जिम्मा लगाउन सकिने व्यवस्था छ । तर बालबालिकाको शारीरिक तथा मानसिक अवस्था, उमेर, परिस्थिति समेतलाई ध्यानमा राख्दा निजलाई सुधार गृहमा राख्नर उपयुक्त नहुने भन्ने कुरा

अदालतलाई लागेमा शर्त तोकी निजको बाबु, आमा, परिवारको अन्य सदस्य वा संरक्षक समेतका जिम्मामा लगाउन सकिनेछ ।

❖ बालबालिकालाई नेल, हतकडी लगाउनु हुँदैन ।

❖ बालबालिकालाई एकान्तवास वा थुना वा कैदमा राख्नु हुँदैन ।

१७. पीडित बालबालिकाहरूलाई न्यायिक प्रक्रियामा के के अधिकारहरू रहेका छन् ?

❖ आफूले बुझ्ने भाषामा जानकारी पाउने,

❖ सहभागी वा संलग्न हुने,

❖ व्यक्तिगत परिचयात्मक र विवरण गोप्य राख्न पाउने,

❖ पीडितबाट मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति भराई पाउने,

❖ निःशुल्क कानूनी सहायता पाउने,

❖ निःशुल्क दोभाषे, साङ्केतिक भाषाविज्ञ वा अनुवादकको सुविधा पाउने,

❖ निर्णय तथा आदेश लगायतका कागजातहरूको प्रतिलिपि निःशुल्क पाउने,

❖ पीडितबाट हुन सक्ने हानिबाट सुरक्षित हुन प्रहरीको संरक्षण पाउने,

❖ बन्द इजलासबाट मुद्दाको सुनुवाई हुने,

❖ कारबाहीका बखत आवश्यकता अनुसार प्रतिवादीको उपस्थितिलाई अप्रत्यक्ष तुल्याउन पाउने ।

१८. मुद्दाको अनुसन्धान तथा सुनुवाईको सिलसिलामा बालबालिकालाई के के अधिकार प्राप्त हुन्छन् ?

❖ आफू विरुद्ध लागेको आरोप, सो आरोपको कारबाही, त्यसमा भएको आदेश वा निर्णयको जानकारी पाउने,

❖ प्रतिरक्षाको लागि तत्काल निःशुल्क कानूनी सहायता पाउने,

❖ सक्षम न्यायिक निकायबाट मुद्दाको कारबाही, सुनुवाई र किनारा गर्ने,

❖ बाल न्याय सम्पादनको सबै प्रक्रियामा आवश्यकता अनुसार परिवार वा संरक्षकको उपस्थिति माग गर्ने,

❖ बाल अदालतबाट छिटो र स्वच्छ न्याय प्राप्त गर्ने,

❖ बाल न्याय सम्पादन प्रक्रियाको गोपनीयता प्राप्त गर्ने,

❖ संवैधानिक वा कानूनी हकको बारेमा जानकारी प्राप्त गर्ने,

❖ बालमैत्री वातावरणमा अनुसन्धान, अभियोजन तथा सुनुवाई हुने,

❖ न्यायिक प्रक्रियाका हरेक चरणमा सहभागी हुने र आफ्नो भनाइ स्वतन्त्र रूपमा व्यक्त गर्ने अवसर प्राप्त गर्ने,

❖ मुद्दाको सुनुवाईमा बालबालिकाले चाहेमा आफूसँगै निजका बाबु, आमा, संरक्षकलाई सहभागी गराउने,

❖ पीडित बालबालिकाको बाबु, आमा, अभिभावक वा संरक्षक नै पीडक भएमा र बालबालिकाले चाहेमा पीडकबाट अलग रहन पाउने ।

१९. बालबालिकाका कर्तव्य के के हुन्छन् ?

❖ बाबु, आमा, संरक्षक, परिवारका अन्य सदस्य, शिक्षक तथा समाजसेवीले बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई विचार गरी दिएको सल्लाह, सुझाव, मार्गदर्शन र निर्देशन पालना गर्नु, सबैलाई सम्मान र आदर गर्नुपर्ने,

❖ नाबालकले आमा बाबुले कानून सम्मत दिएको आज्ञा, आदेश वा निर्देशनको पालना गर्नुपर्ने ।

२०. बालबालिका विरुद्धको कसुर अन्तर्गत के कस्ता कार्य पर्दछन् ?

❖ धूमपान, मद्यपान वा जुवा, तास जस्ता कुलतमा संलग्न गराउने,

❖ बालिगहरूका लागि खोलिएका डान्स बार, क्यासिनो जस्ता मनोरञ्जनस्थलमा प्रवेश वा प्रयोग गराउने,

❖ बालिगहरूका लागि मात्र भनी तोकिएका चलचित्र, अन्य श्रव्य दृश्य जस्ता सामग्री देखाउने,

❖ घर, विद्यालय वा जुनसुकै स्थानमा शारीरिक वा मानसिक दण्ड दिने वा अमर्यादित व्यवहार गर्ने,

❖ शारीरिक चोट पटक वा असर पुर्याउने, आतङ्कित पार्ने वा धम्क्याउने, तिरस्कार, उपेक्षा, भेदभाव, बहिष्कार वा घृणा गर्ने, एकल्याउने वा मानसिक पीडा दिने,

❖ विद्युतीय वा अन्य माध्यम प्रयोग गरी सताउने, कष्ट दिने,

❖ राजनीतिक प्रयोजनका लागि संगठित गर्ने वा हड्ताल, बन्द, चक्काजाम, धर्ना वा जुलुसमा प्रयोग गर्ने,

❖ गैरकानूनी थुना, कैद, कारावास वा नजरबन्दमा राख्ने, नेल, हतकडी लगाउने,

❖ क्रुर, अमानवीय व्यवहार गर्ने वा यातना दिने,

❖ सनातन, परम्परा वा कुनै धार्मिक वा सांस्कृतिक कार्यको लागिबाहेक भिक्षा माग्न लगाउने वा सन्यासी, भिक्षु, फकीर वा अन्य कुनै भेष धारण गर्न लगाउने,

❖ जबरजस्ती अनाथ घोषणा गर्ने वा अनाथको रूपमा दर्ता गराउने,

❖ भाकल, धार्मिक वा अन्य कुनै अभिप्रायले कसैको नाउँमा चढाउने वा समर्पण

गर्ने वा परम्परा, संस्कृति, रितिरिवाजको नाममा कुनै प्रकारको हिंसा, विभेद, हेला वा बहिष्कार गर्ने वा उपहासको पात्र बनाउने,

- ❖ जादु वा सर्कसमा लगाउने,
- ❖ कसूरजन्य कार्य गर्न सिकाउने, तालिम दिने वा त्यस्तो कार्यमा लगाउने,
- ❖ बालबालिकाको विवाह तय गर्ने वा बालबालिकासँग विवाह गर्ने वा गराउने,
- ❖ प्रचलित कानूनविपरीत बालबालिकाको अंग फिक्ने,
- ❖ औषधि वा अन्य कुनै परीक्षणको लागि बालबालिकालाई प्रयोग गर्ने,
- ❖ कानूनबमोजिम बाहेक बाल गृहमा राख्ने,
- ❖ बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना गर्न इन्कार गर्ने ।

२१. के कस्ता कार्यहरू बाल यौन दुर्व्यवहार अन्तर्गत पर्दछन् ?

- ❖ अश्लील चित्र, श्रव्यदृश्य वा यस्तै किसिमका अन्य सामग्री देखाउने वा देखाउन लगाउने वा अश्लील तथा यौनजन्य आचरण वा व्यवहार भल्कने अभिव्यक्ति वा हाउभाउ प्रदर्शन गर्ने वा बाल अश्लीलता प्रदर्शन गर्ने वा गराउने,
- ❖ बालबालिकाको वास्तविक वा काल्पनिक अश्लील चित्र वा श्रव्यदृश्य सामग्री वितरण गर्ने,
- ❖ यौनजन्य क्रियाकलापका लागि प्रस्ताव गर्ने, फकाउने, दबाब दिने वा धम्क्याउने,
- ❖ अश्लील कार्य तथा सामग्री निर्माणमा प्रयोग गर्ने,
- ❖ यौनजन्य मनसायले शरीरको संवेदनशील अंगमा स्पर्श गर्ने, चुम्बन गर्ने, समाउने, अंकमाल गर्ने वा आफ्नो वा अरु कसैको शरीरको संवेदनशील अंग छुन वा समाउन लगाउने वा यौनजन्य मनसायले बेहोस पार्ने वा यौनजन्य अंग प्रदर्शन गर्ने वा गर्न लगाउने,
- ❖ कामवासना वा यौन उत्तेजना उत्पन्न गर्न बालबालिकालाई प्रयोग गर्ने वा गराउने,
- ❖ यौन सन्तुष्टि प्राप्त गर्ने उद्देश्यले बालबालिकाको प्रयोग गर्ने वा गराउने,
- ❖ बाल यौन शोषण गर्ने वा गराउने,
- ❖ यौनजन्य सेवा उपलब्ध गराउने उद्देश्यले बालबालिकाको प्रयोग गर्ने वा गराउने,
- ❖ यौन दुर्व्यवहार गर्ने उद्देश्यले बालबालिकाको प्रयोग गर्ने वा गराउने,
- ❖ वेश्यावृत्ति वा अन्य यौनजन्य कार्यमा प्रयोग गर्ने।

२२. के कस्ता बालबालिकालाई विशेष संरक्षण आवश्यक हुन्छ ?

- ❖ अनाथ बालबालिका,
- ❖ अस्पताल वा अन्य कुनै सार्वजनिक स्थानमा अलपत्र अवस्थामा छाडिएका वा फेला परेका, बाबुआमाबाट अलगिएका वा बाबुआमा पत्ता नलागी बेवारिसे भएका बालबालिका,
- ❖ बाबुआमालाई गम्भीर शारीरिक वा मानसिक अपाङ्गता वा अशक्तता भएको कारण उचित हेरचाह नपाएका बालबालिका,
- ❖ कानूनी विवादमा परेका बालबालिकामध्ये दिशान्तर प्रक्रिया अन्तर्गत वैकल्पिक हेरचाहको लागि सिफारिस भएका बालबालिका,
- ❖ थुनामा रहेका वा बन्दी बाबु वा आमासँग आश्रित भई कारागारमा रहेका बालबालिका,
- ❖ जबरजस्ती करणी वा कानूनबमोजिम सजाय हुने हाडनाताबाट जन्मिएको शिशुलाई आफूले पालनपोषण गर्न नसक्ने भनी बाल कल्याण अधिकारीसमक्ष निवेदन परेका बालबालिका,
- ❖ बाबु, आमा वा अभिभावकबाट दुर्व्यवहार, हिंसा वा बेवास्ता भएको कारणले बालबालिकाको उच्चतम हितको लागि परिवारबाट अलग गरिएका बालबालिका,
- ❖ जबरजस्ती वा बँधुवा प्रकृतिका वा जोखिमपूर्ण वा निकृष्ट प्रकृतिको वा प्रचलित कानून विपरीत श्रममा संलग्न भई जीवनयापन गरिरहेका, धूमपान, मद्यपान एवं अन्य लागुऔषधको कुलतमा फसेका, एच.आई.भी. सङ्क्रमित बालबालिका,
- ❖ गम्भीर शारीरिक वा मानसिक स्वास्थ्य समस्या वा गम्भीर अपाङ्गता भएको कारण जीवन जोखिममा रही बाबुआमा वा परिवारबाट उपचारको व्यवस्था हुन नसकेको वा सामान्य जीवनयापन गर्न कठिनाई भएका बालबालिका,
- ❖ बालबालिका विरुद्धको कसूरबाट पीडित भएका वा त्यस्तो जोखिममा रहेका बालबालिका,
- ❖ विपद् वा सशस्त्र द्वन्द्वका कारणले बाबुआमा दुवै वा आमा बाबुमध्ये एक गुमाएका, बेपत्ता भएका वा आफू नै शारीरिक वा मानसिक रूपमा घाइते भएका वा अपाङ्गता भएका बालबालिका,
- ❖ विपन्ना दलित समुदायका बालबालिका,
- ❖ बालबालिका मन्त्रालयले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिका भनी तोकेका अन्य बालबालिका ।

२३. बालबालिकाको अधिकारको प्रचलन गराउन स्थानीय तहको दायित्व के रहेको छ ?
- ❖ कसैले बालबालिकाका अधिकार उल्लङ्घन गरेमा वा बालबालिकाप्रतिको दायित्व पूरा नगरेमा सो अधिकार वा दायित्व पूरा गराउन सम्बन्धित बालबालिका वा सरोकारवालाले बालबालिका रहे बसेको स्थानीय तहको न्यायिक समितिमा निवेदन दिन सक्ने ।
 - ❖ स्थानीय तहले बाटोको म्यादबाहेक २४ घण्टाभित्र सम्बन्धित व्यक्तिलाई भिकाई आवश्यक जाँचबुझ गर्नुपर्ने,
 - ❖ स्थानीय तहले जाँचबुझ गर्दा सम्बन्धित व्यक्तिले बालबालिकाको अधिकार उल्लङ्घन गरेको दायित्व पूरा गरेको नदेखिएमा निवेदन परेको ३० दिनभित्र बालबालिकाको अधिकार प्रचलन गराउन वा बालबालिकाप्रतिको दायित्व पूरा गर्न स्थानीय तहका सम्बन्धित व्यक्ति, संस्था वा निकायलाई आदेश दिने,
 - ❖ बालबालिकाको अधिकारको प्रचलन वा बालबालिकाप्रतिको दायित्व पूरा गराउनुपर्ने विषय आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने नदेखिएको अवस्थामा न्यायिक समितिले बालअधिकारको प्रचलन वा बालबालिका प्रतिको दायित्व पूरा गराउनको लागि सम्बन्धित अन्य स्थानीय तहको न्यायिक समितिलाई लेखी पठाउनुपर्ने,
 - ❖ लेखिएबमोजिम सम्बन्धित स्थानीय तहको न्यायिक समितिले पनि माथि उल्लिखित प्रक्रियाबमोजिम बालबालिकाको अधिकारको प्रचलन वा बालबालिकाप्रतिको दायित्व पूरा गराउने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने,
 - ❖ बालबालिकाको अधिकारको प्रचलन वा बालबालिकाप्रतिको दायित्व पूरा गराउँदा न्यायिक समितिले आवश्यक सुभाष दिन वा संरक्षक वा परिवारका व्यक्तिलाई सचेत गराउन सक्नेछ,
 - ❖ अभिभावकको पहिचान नभएका वा पत्ता नलागेका बालबालिकाको आधारभूत तहसम्मको शिक्षा उपलब्ध गराउने, पठनपाठन तथा त्यससँग सम्बन्धित अन्य कुराको व्यवस्था गर्ने जिम्मेवारी सम्बन्धित स्थानीय तहको हुने,
 - ❖ बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना इन्कार गरेमा न्यायिक समितिले सम्बन्धित प्रधानाध्यापकलाई पाँच हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्न सक्ने,
 - ❖ बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐनले कसैले बालबालिकालाई उक्त ऐन विपरित हुने कुनै कार्य गरे गराएमा बढीमा एक वर्षसम्म कैद वा पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने,
 - ❖ पुनः सोही काम गर्नेलाई दोब्बर सजाय हुने ।

२४. बालबालिकाको अधिकारको प्रचलन गराउने सम्बन्धमा कानूनमा के कस्ता व्यवस्था रहेका छन् ?
- ❖ कसैले बालबालिकाको अधिकार उल्लङ्घन गरेमा वा बालबालिका प्रतिको दायित्व पूरा नगरेमा सो को लागि सम्बन्धित बालबालिका वा सरोकारवालाले सम्बन्धित उच्च अदालतमा सोभै निवेदन दिन सक्ने,
 - ❖ उच्च अदालतले आवश्यक जाँचबुझ गरी बालबालिकाको अधिकार प्रचलन गराउन वा दायित्व पूरा गराउने सम्बन्धित व्यक्ति, संस्था वा निकायका नाउँमा उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्ने,
 - ❖ उच्च अदालतले जाँचबुझ गर्दा संरक्षक वा परिवारका कुनै सदस्यले बालबालिकाको अधिकार वा निजप्रतिको दायित्व पूरा गरेको नदेखिएमा त्यस्तो संरक्षक वा परिवारका सदस्यलाई बालबालिकाको अधिकारको विषयमा आवश्यक जानकारी गराई पुनः बालबालिकाको अधिकार उल्लङ्घन नहुने वा निजप्रतिको दायित्व पूरा गर्ने प्रतिबद्धता प्रकट गर्न लगाउनुपर्ने,
 - ❖ उच्च अदालतले बालबालिकाको अधिकार उल्लङ्घन गर्ने वा निजप्रतिको दायित्व पूरा नगर्ने व्यक्ति, संस्था वा निकायका प्रमुखलाई सचेत गराउन वा कानूनबमोजिम सजाय गर्न र निजबाट क्षतिपूर्ति गराउने आदेश गर्न सक्नेछ ।
२५. बालबालिकाको उमेरमा विवाद भएमा उमेर यकिन गर्ने आधारहरू के के हुन्छन् ?
- ❖ अस्पतालबाट जारी भएको बालबालिकाको जन्मदर्ता प्रमाणपत्र,
 - ❖ अस्पतालको जन्मदर्तामा जन्म मिति उल्लेख नभएको अवस्थामा स्थानीय पञ्जिकाधिकारीको कार्यालयबाट जारी भएको जन्मदर्ता प्रमाणपत्रमा उल्लेख भएको जन्ममिति,
 - ❖ अस्पताल र पञ्जिकाधिकारीबाट जारी भएको प्रमाणपत्रमा जन्ममिति नभएमा विद्यालयको चारित्रिक प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्म मिति वा विद्यालयमा भर्ना हुँदाका बखत उल्लेख गरेको जन्ममिति,
 - ❖ अस्पताल, पञ्जिकाधिकारी वा विद्यालयको अभिलेखबाट जन्ममिति नखुलेमा अस्पतालबाट प्रमाणित उमेरसम्बन्धी प्रमाणपत्रमा उल्लिखित मिति,
 - ❖ माथि उल्लिखित प्रमाणपत्र नभएमा जन्मकुण्डली, चिना, टिपोट, बालबालिकाको बाबु आमा, संरक्षक वा परिवारका अन्य सदस्यले खुलाइदिएको उमेर वा यस्तै अन्य सम्बद्ध प्रमाण ।

२६. बाल अदालतले गरेको फैसला उपर पुनरावेदन कहाँ लाग्छ ?

- ❖ बाल अदालत तथा बालबालिका मन्त्रालयले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझेमा चित्त नबुझ्ने पक्षले त्यस्तो निर्णय भएको मितिले ३५ दिनभित्र सम्बन्धित उच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्ने,
- ❖ स्थानीय तहले गरेको निर्णय उपर जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन लाग्छ ।

२७. कस्तो अवस्थामा बालबालिकाले सफाइ पाउने गरी भएको फैसला उपर पुनरावेदन लाग्छ ?

- सामान्यतया बालबालिकाले सफाइ पाउने गरी भएको फैसला उपर पुनरावेदन लाग्दैन । तर निम्न अवस्थामा भने पुनरावेदन लाग्छ:
- ❖ कानूनको व्याख्यासम्बन्धी त्रुटि भएको,
 - ❖ नजिरको गलत प्रयोग भएको वा
 - ❖ बुझ्नु पर्ने प्रमाण नबुझेको वा बुझ्न नहुने प्रमाण बुझेको कारणबाट इन्साफमा फरक परेको अवस्थामा ।

२८. सरकारी स्तरमा बालबालिकाको हित तथा कल्याणको लागि कुन कुन निकाय वा संस्था कार्यरत रहेका छन् ?

- ❖ महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय,
- ❖ उच्च अदालत,
- ❖ राष्ट्रिय बालअधिकार परिषद,
- ❖ केन्द्रीय बालन्याय समिति,
- ❖ प्रदेश र स्थानीय तहको बालअधिकार समिति,
- ❖ बाल अदालत/जिल्ला अदालत
- ❖ बालकल्याण अधिकारी,
- ❖ बालसुधार गृह/बालकल्याण गृह,
- ❖ स्थानीय तह,
- ❖ बालगृह,
- ❖ अनाथालय वा बालमन्दिर ।

२९. कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेको बालबालिकालाई कस्तो अवस्थामा दिशान्तर गर्ने गरिन्छ ?

- ❖ पाँच हजार रुपैयाँसम्म बिगो भएको वा दुई हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक महिनासम्म कैद हुन सक्नेमा अनुसन्धान अधिकारीले दिशान्तर गर्न सक्ने,

- ❖ दश हजार रुपैयाँसम्म बिगो भएको वा पाँच हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा तीन वर्षसम्म कैद हुन सक्नेमा सरकारी वकिलले दिशान्तर गर्न सक्ने,
- ❖ जतिसुकै बिगो भएको वा जतिसुकै जरिवाना वा कैद हुन सक्नेमा बाल अदालतले दिशान्तर गर्न सक्ने ।

३०. बालबालिकालाई दिशान्तर गर्दा विचार गर्नुपर्ने कुराहरू के के हुन् ?

- ❖ बालबालिकाले कसूरजन्य कार्य गरेको स्वीकार गरेको,
- ❖ सम्बन्धित बालबालिका, निजको बाबु, आमा र बाबु आमा नभए परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षकको सहमति,
- ❖ पीडित पक्षको यथासम्भव पुनर्स्थापना हुने गरी निजको सहमति प्राप्त भएको,
- ❖ कसूरजन्य कार्यको प्रकृति र सो कार्य गर्दाको परिस्थिति, घटनाको गाम्भीर्यता बालबालिकाको उमेर, परिपक्वता र बौद्धिक स्तर, पारिवारिक वातावरण तथा पीडितलाई पुगेको क्षति र निजको पुनर्स्थापनालाई आधार लिनुपर्ने ।

३१. बालबालिकालाई दिशान्तर गर्दा अवलम्बन गरिने प्रक्रिया के कस्ता रहेका छन् ?

- ❖ बालबालिकालाई पीडितसँग मेलमिलाप वा समझदारी कायम गराउने,
- ❖ बालबालिकालाई गल्ती महसुस गर्न लगाउने,
- ❖ बालबालिका र निजको परिवारलाई आवश्यक परामर्श दिने,
- ❖ बालबालिकालाई हेरचाह र संरक्षण गर्न कुनै संस्थामा पठाउने,
- ❖ बाल कल्याण अधिकारीको सुपरिवेक्षण र निर्देशनमा रहने गरी बालबालिकालाई छाड्ने,
- ❖ बालबालिकालाई बाबु, आमा, परिवारको अन्य सदस्य वा संरक्षकको जिम्मा लगाउने,
- ❖ बालबालिकालाई कुनै तालिम वा शैक्षिक कार्यक्रममा सहभागी गराउने ।

३२. के कस्तो उमेरका बालबालिकाले कानून विपरीतको कार्य गरेमा कस्तो सजाय हुन सक्छ ?

- ❖ १० वर्षभन्दा मुनिको बालबालिका उपर कुनै मुद्दा चलाइने र सजाय नहुने,
- ❖ १० वर्ष वा सोभन्दा माथि र १४ वर्षभन्दा कम उमेरको रहेछ भने निजलाई कानूनबमोजिम जरिवाना हुने कुनै अपराध गरेकोमा सम्झाई बुझाई छाडिनेछ र कैद हुने कसूरजन्य कार्य गरेमा कसूर हेरी ६ महिनासम्म कैद सजाय गर्न वा कैद नगरी बढीमा एक वर्षसम्म बालसुधार गृहमा राखिने,

- ❖ १४ वर्ष वा सोभन्दा माथि र १६ वर्षभन्दा मुनिको रहेछ भने उमेर पुगेका व्यक्तिलाई हुने सजायको आधा सजाय हुने,
- ❖ १६ वर्ष वा सोभन्दा माथि र १८ वर्ष वा सोभन्दा कम रहेछ भने उमेर पुगेका व्यक्तिलाई हुने सजायको दुई तिहाई सजाय हुने,
- ❖ बालकलाई सिकाइ कसैले कुनै अपराध गर्न लगाएको रहेछ भने सो सिकाउनेलाई निज आफैँले अपराध गरेसरह पूरा सजाय हुने,
- ❖ १६ वर्ष उमेर पूरा नभएका बालबालिकालाई सजाय गर्दा जघन्य कसूर, गम्भिर कसूर वा पटके कसूर गरेमा बाहेक कैदको सजाय गरिने छैन ।

३३. बालबालिकालाई कस्तो सजाय दिदा निषेध गरिएको कार्य के हुन ?

- ❖ प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि बालकलाई नेल, हत्कडी लगाउन, एकान्त कारावासमा राख्ना वा कुनै अपराध गरे वापत कैदको सजाय पाएमा अन्य उमेर पुगेका कैदीको साथमा राख्नै नहुने गरी कानूनले नै रोक लगाएको छ ।

३४. बालबालिकाको अधिकारको उल्लंघन गर्नेलाई वा बालबालिकाप्रतिको दायित्व पूरा नगर्ने व्यक्ति वा निकायलाई के कस्तो सजाय हुन्छ ?

- ❖ कुनै व्यक्ति, संस्था वा निकायले बालबालिकाको अधिकार उल्लंघन गरेमा वा बालबालिका प्रतिको दायित्व पूरा नगरेमा त्यस्तो व्यक्ति वा संस्था वा निकायको प्रमुखलाई पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने,
- ❖ संरक्षक वा परिवारको कुनै सदस्यले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेमा वा आमा, बाबु वा संरक्षकले अनुचित लाभ लिने मनसायले बालबालिकाको पहिचान लुकाउने गरी नाम, थर परिवर्तन गरेमा वा बालबालिकाको सम्पत्तिको दुरुपयोग गरेमा एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने,
- ❖ कसैले बालबालिकाका अन्य अधिकारको विरुद्धको कार्य गरेमा कसूरको मात्रा अनुसार पचास हजार रुपैयाँदेखि एक लाख पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना र एक वर्षदेखि पन्ध्र वर्षसम्म कैद हुने,
- ❖ बालबालिका विरुद्धका कार्य गर्न दुरुत्साहित गर्ने, उद्योग गर्ने वा मतियार हुने व्यक्तिलाई मुख्य कसूरदारलाई हुने जरिवाना र कैदको आधा सजाय हुने,
- ❖ एकपटक सजाय पाएको व्यक्तिले पुनः त्यस्तो कार्य गरेमा निजलाई २५% थप सजाय समेत हुने,
- ❖ स्वीकृति नलिई बाल गृह, बाल सुधार गृह, निगरानी कक्ष, पुनर्स्थापना

- केन्द्र वा अस्थायी संरक्षण सेवा केन्द्रको स्थापना वा सञ्चालन गरेमा महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालयले त्यस्तो संस्थालाई बन्द गरी त्यस्तो व्यक्ति वा संस्थालाई एकलाख रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने,
- ❖ बालबालिका विरुद्धको कसूरको कसूरदारलाई भएको जरिवानाको रकमभन्दा कम नहुने गरी कसूरदारबाट मनासिव क्षतिपूर्ति भराई लिन पाउने ।

३५. बालबालिकाको हक प्रचलन गर्न कसले, कहिले र कहाँ उजुरी गर्नुपर्छ ?

- ❖ बालबालिकाको हकको प्रचलनको लागि निजको तर्फबाट जो सुकैले पनि बालबालिका रहे बसेको इलाकाको जिल्ला अदालत / बाल अदालतमा निवेदन दिन सक्ने,
- ❖ कसूर भए गरेका मितिले एक वर्षभित्र मुद्दा दायर गर्नुपर्ने ।

३६. बालश्रम निषेध र नियमित गर्न के कस्ता व्यवस्थाहरू गरिएका छन् ?

- ❖ कसैले पनि १४ वर्ष उमेर पूरा नगरेका बालकलाई श्रमिकको रूपमा काममा लगाउन नहुने,
- ❖ बालकलाई खासखास प्रकृतिका जोखिमपूर्ण व्यवसाय वा काममा लगाउन नहुने,
- ❖ कसैले पनि बालकलाई ललाई, फर्काई वा भुक्त्याएर वा कुनै प्रलोभनमा वा डर, त्रास वा दबाबमा पारी वा अन्य कुनै तरिकाले निजको इच्छा विरुद्ध श्रमिकको रूपमा काममा लगाउन नहुने,
- ❖ कुनै प्रतिष्ठानले बालकलाई काममा लगाउनु परेमा सम्बन्धित श्रम कार्यालय वा सो कार्यालयले तोकेको अन्य कुनै निकाय वा अधिकारी र बालकको बाबु, आमा वा संरक्षकको स्वीकृति लिनु पर्ने,
- ❖ प्रतिष्ठानले श्रमिकको रूपमा काम गर्ने बालकलाई लिङ्ग, वर्ण वा जात जातिको आधारमा कुनै भेदभाव नगरी समान कामको लागि समान पारिश्रमिक र सुविधा दिनुपर्ने,
- ❖ बालकलाई बेलुका ६ बजेदेखि बिहान ६ बजेसम्मको अवधिभर काममा लगाउन नहुने,
- ❖ बालकलाई काममा लगाउँदा दिनमा ६ घण्टा र एक सप्ताहमा ३६ घण्टाभन्दा बढी अतिरिक्त पारिश्रमिक दिई वा नदिई काममा लगाउन नहुने,
- ❖ बालबालिकालाई प्रत्येक तीन घण्टा काम गरेपछि आधा घण्टा आराम गर्ने समय र प्रत्येक सप्ताहमा एक दिनको विदा दिनुपर्ने,
- ❖ बालबालिका विरुद्ध हुने कसूरको सम्बन्धमा प्रतिष्ठानको कर्मचारी, सम्बन्धित

इलाकाको प्रहरी, सम्बन्धित बालक वा निजको बाबु, आमा वा संरक्षक, सम्बन्धित गाउँपालिका वा नगरपालिका, प्रतिष्ठान स्तरको ट्रेड युनियन वा बालकको हक हितको संरक्षणको निमित्त कार्यरत प्रचलित कानून बमोजिम स्थापित निकाय वा गैरसरकारी संस्थाले सो कार्य भए गरेको मितिले एक वर्षभित्र उजुरी दिनुपर्ने,

- ❖ प्रतिष्ठानमा काम गर्ने बालकलाई कुनै पनि आधारमा भेदभाव नगरी समान कामका लागि समान पारिश्रमिक र सुविधा दिनु पर्ने,
- ❖ बालबालिका विरुद्ध कसूर गर्नेलाई कसूरको प्रकृति हेरी सबैभन्दा बढी एक वर्षसम्म कैद वा पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने,
- ❖ यस्ता प्रकृतिका अपराध भएमा श्रम कार्यालयमा उजुर दिनुपर्ने ।

३७. आपतकालीन बालउद्धार कोषको उद्देश्य के हो ?

- ❖ जोखिमपूर्ण श्रममा संलग्न रहेको, हराएको वा वेवारिस अवस्थामा फेला परेको, ऋणको कारणले बन्धकमा रहेको वा जबरजस्ती श्रमबाट पीडित भएको, शारीरिक वा मानसिक यातना वा भेदभाव जस्ता दुर्व्यवहारबाट पीडित भएको, दुर्घटना भएको, प्राकृतिक वा दैवी प्रकोपमा परेको, बाबु वा आमा कारागार वा हिरासतमा रहेको वा कुनै कसूरसँग सम्बन्धित रहेको कारणले वेवारिस भएको, यौनशोषण, यौन दुर्व्यवहार, बेचबिखन वा ओसारपसारमा परेको, हिंसाबाट प्रभावित भएको, बाबुआमा वा संरक्षकबाट बन्धित भएको, अपाङ्गता भएको, सुस्तमनस्थिति भएको, अपहरण वा शरीर बन्धकमा परेको, सडक बालबालिका, एच.आई.भी. एड्स संक्रमित भएको बालबालिकालाई उद्धार गर्न, राहत दिन तथा पुनर्स्थापना लगायतका काम गर्न बालबालिका उद्धार कोषको स्थापना हुने व्यवस्था छ।
- ❖ माथि उल्लिखित अवस्थाका बालबालिकालाई आपतकालीन बाल उद्धार कोषबाट राहत एवम् पुनर्स्थापना गराउन सकिन्छ ।

३८. बालबालिकाका हक अधिकारहरू हनन भएमा के गर्नु पर्दछ ?

- ❖ सम्बन्धित जिल्ला अदालतबाल अदालतमा मुद्दा दायर गरी उपचारको खोजी गर्नु पर्दछ ।
- ❖ प्रचलित कानूनमा उपचारको व्यवस्था नभए रिटको माध्यमबाट उपचार खोज्नु पर्दछ ।
- ❖ बाल श्रमसँग सम्बन्धित विवादमा श्रम कार्यालयमा उजुरी दिनु पर्दछ ।

३९. निःशुल्क कानूनी सहायता कसरी प्राप्त गर्न सकिन्छ?

- ❖ बालबालिका संलग्न भएको फौजदारी मुद्दामा बालबालिकाको तर्फबाट कानून व्यवसायीको प्रतिनिधित्व नभई मुद्दाको सुनुवाई हुनसक्दैन ।

❖ कानून व्यवसायी राख्न नसकेको अवस्थामा अदालतले वैतनिक कानून व्यवसायी नियुक्त गरिदिन्छ ।

❖ निम्नानुसार निःशुल्क कानूनी सेवा पनि प्राप्त गर्न सकिन्छ:

- सम्बन्धित जिल्ला कानूनी सहायता समितिबाट,
- सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा सम्पर्क गरी वैतनिक कानून व्यवसायीबाट ।

४०. कुनै कसूरमा बालबालिकालाई प्रहरीले पक्राउ गरेमा के गर्ने?

- ❖ कुनै बालबालिकालाई प्रहरीले पक्राउ गरेमानिजका बाबुआमा, संरक्षक वा माथवर भएको व्यक्तिले तुरुन्त प्रहरी कार्यालयमा गई पक्राउको कारण सोध्ने,
- ❖ कानून व्यवसायीबाट आवश्यक सरसल्लाह लिने,
- ❖ समयसमयमा गई बालबालिकासँग भेटघाट गर्ने र सान्त्वना दिने,
- ❖ कानून व्यवसायी राख्न नसक्नेले सम्बन्धित जिल्ला कानूनी सहायता समिति वा जिल्ला अदालतमा सम्पर्क गरी निःशुल्क कानूनी सहायता माग गर्ने,
- ❖ गैरकानूनी रूपमा थुनामा राखेको भए सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको निवेदन दिने

४१. बालबालिकाको विरुद्ध बाल अदालतमा मुद्दा दायर भएमा के गर्ने?

- ❖ कानून व्यवसायीसँग सम्पर्क गरी कानूनी राय सल्लाह लिने,
- ❖ कानून व्यवसायी राख्न नसक्ने भए वैतनिक कानून व्यवसायी राखिपाउन निवेदन दिने
- ❖ सम्बन्धित बालबालिकालाई अदालतको बालमैत्री कक्षमा रहेर मात्र बयान दिन माग गर्ने,
- ❖ बालबालिकालाई प्रहरीले अन्य थुनुवाबाट अलग गरी राखेको छ, छैन अदालतलाई जानकारी गराउने,
- ❖ सो बालबालिकाले कुन परिस्थितिमा किन त्यस्तो बिझ्याई गरेको हो, अदालतलाई जानकारी गराउने,
- ❖ सो बालबालिकालाई आफ्नो जिम्मामा लिई सुधार गराउन सक्ने नसक्ने बारेमा अदालतलाई जानकारी गराउने।

४२. बालबालिका उपर यौन हिंसा वा बलात्कार वा कुनै कसूर भएमा के गर्ने?

- ❖ घटनाको बारेमा स्थानीय व्यक्तिहरूलाई तुरुन्त जानकारी गराई सहयोग माग गर्ने,
- ❖ पीडित बालबालिकालाई तुरुन्तै नजिकको स्वास्थ्य संस्थामा लगी स्वास्थ्य परीक्षण गराई हाल्ने

- ❖ पीडित बालबालिकाको शरीरमा भएको लुगा कपडालाई जस्ताको तस्तै सुरक्षित राख्ने,
- ❖ पीडित बालबालिकाको स्वास्थ्य जाँच नगराएसम्म निजलाई नुहाउने वा यौनाङ्ग धुने, पखाल्ने काम नगर्ने,
- ❖ कसूर हुनासाथ नजिकको प्रहरी कार्यालयमा लिखित वा मौखिक सूचना वा जाहेरी दिने,
- ❖ कसूरदारले घटनास्थलमा कुनै दशी छोडेको भएमा त्यसलाई घटनास्थलमा नै सुरक्षित राख्नी नजिकका भद्रभलादमीलाई खबर गर्ने,
- ❖ घटनापछि कसूरदारको तर्फबाट पीडित वा निजको परिवारलाई कुनै प्रलोभन वा धम्की आएमा सो कुरा प्रहरीलाई जानकारी गराई सुरक्षा माग गर्ने,
- ❖ त्यस्तो प्रलोभन वा धम्कीलाई नमानी कसूरदारलाई न्यायको दायरमा ल्याउन सहयोग गर्ने,
- ❖ कसूरको बारेमा अनुसन्धान गर्न प्रहरीलाई सहयोग गर्ने,
- ❖ घटनाबाट पीडित बालबालिकाको उपचारमा विशेष ध्यान दिई निजलाई संरक्षण दिने,
- ❖ मुद्दा दर्ता भएपछि अदालतमा बकपत्र गर्न प्रहरीले सूचना दिएपछि पीडित बालबालिका र अन्य साक्षीहरू अदालतमा उपस्थित भई घटनाको बारेमा सत्यतथ्य कुरा खुलाई बकपत्र गर्ने,
- ❖ मुद्दाको पुर्पक्षको क्रममा कसूरदारबाट कुनै धम्की आएमा सुरक्षाको लागि प्रहरी र अदालतमा निवेदन दिने,
- ❖ पीडित बालबालिका वा निजको परिवारलाई स्थानीय तवरबाट सुरक्षा वा पुनर्स्थापनाको आवश्यकता भए नजिकको प्रहरी कार्यालयमा तुरुन्त निवेदन दिने ।

४३. बालबालिका अधिकारसँग सम्बन्धित कानूनहरू कुन कुन हुन ?

- ❖ नेपालको संविधान
- ❖ बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५
- ❖ बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६
- ❖ बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०५१
- ❖ बालन्याय कार्यविधि नियमावली, २०६३
- ❖ बाल उद्धार कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०६७

सम्पर्क ठेगाना:

सर्वोच्च अदालत
न्यायमा पहुँच आयोग
रामशाहपथ, काठमाडौं नेपाल ।

फोन नं. : ०१-४२००७५५, ०१-४२००७२५
ईमेल : a2jc@supremecourt.gov.np
वेबसाइट : www.supremecourt.gov.np

